

Səbnəm İSMAYILOVA,

AMEA Folklor İnstitutu

E-mail: shebnem.ismayilova.sl@gmail.com

<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2023.2.126>

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ ŞƏKİ-ZAQATALA VƏ QUBA-DƏRBƏNDƏ KEÇİRİLƏN TOY MƏRASİMLƏRİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Açar sözlər: mərasimlər, toylar, qız bəyənmə, elçilik, nişanlılıq dövrü, toy öncəsi adətləri, ağ paltar

SUMMARY

SHEBNEM ISMAILOVA

COMPARATIVE ANALYSIS OF SHEKI-ZAGATALA AND KUBA-DARBAN WEDDING CEREMONY AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

In the article, the author shows that the history of marriage and wedding customs in Azerbaijan played a big role in the relatively stable ritual form of the Turanian, Heavenly Turkic and Hun-Oguz eras. Over the centuries, it has been improved in various historical regions of our country and turned into a unified and rich ritual system. In ancient times, the easiest way to find a betrothed was to go to the nearest spring, climb trees or hide in the branches of rocks and bury teenage girls, find and arrest a lover. Young people sometimes watched girls with glasses for a long time. They also asked their sisters to spread the word among the village girls, find out their secrets, bring the most beautiful one and get their consent. Wedding ceremonies in Azerbaijan took place in several stages. 1. Preparation. 2. Looking for a groom 3. Dating. 4. Matchmaking. 5. Engagement. 6. Marriage. 7. Wedding.

Each stage had its own customs.

Key words: rituals, wedding ceremonies, girls in love, matchmaking, engagement period, pre-wedding customs, white dress.

РЕЗЮМЕ

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ШЕКИ-ЗАГАТАЛИНСКИЕ И КУБА- ДАРБАНСКИЕ СВАДЕБНЫЕ ЦЕРЕМОНИИ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

В статье автор показывает, что история брака и свадебные обычаи в Азербайджане сыграли большую роль в относительно устойчивой обрядовой форме Туранской, Небеснотюркской и Гунно-Огузской эпох. На протяжении веков она совершенствовалась в различных исторических регионах нашей страны и превратилась в единую и богатую обрядовую систему. В древности самым простым способом найти суженого было пойти к ближайшему роднику, залезть на деревья или спрятаться в ветвях скал и похоронить девочек-подростков, найти и арестовать любовника. Молодые люди иногда подолгу наблюдали за девушками в очках. Они также просили своих сестер распространить информацию среди деревенских девушек, узнать их секреты, привести самую красивую и получить их согласие.

Свадебные церемонии в Азербайджане проходили в несколько этапов. 1. Подготовка. 2. Искание жениха 3. Знакомства. 4. Сватовства. 5. Вовлеченность. 6. Брак. 7. Свадьба.

На каждом этапе были свои обычаи.

Ключевые слова: обряды, церемонии свадьбы, влюбленные девушки, сватство, период помолвки, предсвадебные обычаи, белое платье.

AZƏRBAYCANDA QƏDİM TOY MƏRASİMLƏRİ: BİLMƏDİYİMİZ ƏNƏNƏLƏR. Tədqiqatçıları bir çox suallara cavab tapmağa çalışırlar: görəsən, cəlbedici, gözəl toy keçirmək ənənəsi ilk dəfə harada və nə zaman yaranmışdır? Nə səbəbə evlilikdən əvvəl vəsfi-hal, subaylıqla vidalaşma, ata ocağından ayrılma və s. adətlər icra olunmuşdur? Gəlinlərin ağ və ya al paltar geyinmələri nə ilə əlaqədardır? Yaxud üzük, ipək baş örpəyi, kələğayı, niqab, güzgü, lampa özündə hansı tarixi hadisələri yaşadır?.. Belə çıxır ki, Azərbaycanda çeşidli toy adət-ənənələrinin bünövrəsi ulu əcdadlarımızın kişi və qadın başlanğıcı mərhələlərini adlayıb bir mağarada, yaxud eyni çadırdə, otaqda nəsil, ailə timsalında, ocaq başında toplaşanda, qan qohumluğunu dərk edəndə əsası qoyulmuş, zaman keçidlərində müxtəlif inkişaf mərhələləri keçmiş, İslamədək hər inanc sisteminin möhürü, damğası vurulmaqla gen yaddaşına hopmuşdur.

Azərbaycanda nikahın tarixi və toy adətlərinin nisbətən sabit mərasim formasına düşməsində turan, göy türk və hun-oğuz çağlarının böyük rolu olmuşdur. Əsrlər boyu yurdumuzun müxtəlif tarixi bölgələrində cilalanaraq vahid və zəngin ritual sisteminə çevrilmişdir. Toy əslində dünya xalqlarının hamısında qəbul edilmiş rəsmi nikah mərasimidir və bir-birinə bağlanan təntənəli adət və ənənələri (qız bəyənmə, elçilik, nişanlılıq dövrü, toy öncəsi adətləri, toy və s.) ardıcılıqla həyata keçirir. Bu mənada milli toy adətlərində xalqımıza xas olan bütün müsbət xüsusiyyətlər öz əksini tapmışdır.

Qədimlərdə evliliyin əsas şərti gəlinin və bəyin statusuna bağlı olmuşdur. Nizami hələ 12-ci yüzildə qələmə aldığı “Leyli və Məcnun” məsnəvisində göstərir ki, orta əsrlər cəmiyyəti üçün bəyin nəslinin maddi cəhətdən gəlinin ailəsinə uyğunluğu ilə yanaşı həm də gənclərin əqli cəhətdən sağlamlığı, “ziyanlı gövhərə çevrilməmələri”, dəliləşməmələri də vacibdir. Dünyanın bir çox ölkələrinin adətinə görə, qızın ailəsi var-dövlət içində yaşayırsa, bəy də rütbə baxımından aşağı səviyyədə qalmamalı, nüfuzu, ad-sanı, var-dövləti ilə seçilməlidir. Əski zamaylardan özünü göstərən bir maraqlı fakt da ondan ibarətdir ki, bəy çox hallarda gələcək həyat yoldaşının üzünü nikaha qədər görmək imkanı əldə edə bilmir. Doğrudur, Nizaminin bədii düşüncəsində gənclər evlilikdən əvvəl məktəbdə, yaxud gül bağçasında görüşüb bir-birini yaxından tanımalıdırlar. Lakin cəmiyyət dahi şairin bu istəyini yerinə yetirməmişdir. XX əsrə qədər Azərbaycanda iki gəncin tanışlığı həddindən artıq qəliz prosesə çevrilmişdir. Ciddi ənalələrə əsasən toydan qabaq qızların oğlanlarla ünsiyyətinə qadağa qoyulmuşdur.

Ailənin yaranması çox vacib bir iş olduğuna görə, hər iki tərəfdən valideynlər öz seçimlərində diqqətli idilər. Çoxları övladlarını yaxın qohumları ilə evlənməyi üstün tuturdular.

Nüfuz hər şey demək idi. Oğlan əsilli-nəcabətli ailənin övladı, hər hansı mühüm peşənin, ixtisasın sahibi, iş qabiliyyəti və yaraşlıq, eyni zamanda gəlin də gözəl, tərbiyəli, bacarıqlı və sağlam olmalı idi. Həmçinin o, ev işlərini yaxşı bacarmalı və müxtəlif qadın peşələrini, sənətləri bilməli idi.

Azərbaycanda toydan qabaq baş tutan əsas ayinlərdən biri elçilikdir. Oğlan evinin ən hörmətli nümayəndəsi qızın valideynləri ilə tanış olmaq yollarını arayıb tapır. İlk qonaqlıq baş tutur. “Kəşfiyyat” xarakteri daşıyan görüşdə gəlişin səbəbi dolay yolla söyləyənilir. Qızın atası duyuc salınır. O vaxt ayırub el ağsaqqalına rəsmi görüşə razılıq verir. Sonra digər adətlər icra olunur və nişantaxma mərasimi baş tutur.

Kiçik dəstə qız evinə gəlir. Şirniyyatlar və konfetlərlə bəzədilmiş süfrə açılır. Qızın atası “hə” deyər razılığını bildirəndən kimi süfrəyə uğurlu elçiliyin rəmzi sayılan — ikirəngli şirin çay gəlir. Stəkanın aşağısındakı şəkərli ağ su qızı, üstdəki tünd kəhrayı dəmlə, ətirli şay oğlanı bildirir. Stəranda rənglərin qarışdırılması qovuşmaq mənasını ifadə edir. Oğlanın qohumları bu çayı bulayıb dadmaqla ilk “saziş”in bağlandığını elan edirlər.

Bundan sonra nişan və toy ilə bağlı hər iki tərəfdə əlaqəli işlərin icrası başlayır. Adətən toy mərasimləri payıza planlaşdırılır. Çünki payız ayları məhsuldar sayılırdı.

Azərbaycan xalqının toy adət-ənənələri həm başqa xalqların mərasimlərinə təsir etmiş, həm də digər millətlərin mədəniyyətindən müəyyən elementlər götürmüşdür.

Qədim zamanlarda, nişanlı tapmağın ən asan yolu yaxınlıqdakı bulağa getmək, ağacların üstünə çıxıb, yaxud qayaların dalında gizləyib yeniyetmə qızları pusmaq, ürəyə yatanı tapıb gözəlti etmək idi. Gənc oğlanlar bəzən əlləri bardaqlı qızları xeyli izləyirdilər. Onlar həmçinin öz bacılarından xahiş edirdilər ki, kənd qızları arasında söz salıb, firirlərini öyrənsinlər, ən gözəlini yola gətirib razılığını alsınlar.

Maraqlı adətlər biri də bu idi ki, yeniyetmə, igid oğlanlar müxtəlif el şənliklərində, Novruz bayramında, toy mərasimlərində at çapmaq, ipin üstündə gəzmək, bir-biri ilə güləşmək, qılınc oynatmaq, ox atmaq yarışlarına qoşulur, hünər göstərər fərqlənməyə çalışırdılar. Rəqabət aparmaqla qızların diqqətini özlərinə cəlb etmək istəyirdilər. İllər öncə çox maraqlı bir ənənə mövcud idi. Oğlan qızın ayağının altına alma, yaxud gül dəstəsi atırdı. Əgər qız əyilib almanı və gül dəstəsini yerdən götürürdüsə, bu razılıq demək idi. Bundan sonra oğlan qızın evinə elçilərini göndərirdi.

Toy Azərbaycan xalqının məişətində, etnoqrafik-folklor mədəniyyətində mühüm yerlərdən birini tutur. Bölgələrdən asılı olaraq müəyyən fərqliliklər özünü göstərsə də, el arasında ümumi toy prinsipləri mövcuddur ki, çoxsaylı oxşar və eyni elementlərdən ibarətdir. Azərbaycan milli toy adətləri sayca çox olsa da, xüsusi ardıcılıqla bir-biri ilə bağlanıb mütəşəkkil sistem şəklinə düşmüşdür.

Çox hallarda oğlan övladı üçün ömür-gün yoldaşı valideynlər tərəfindən seçilir və bəylə gəlin bir-birlərini ancaq toy şənliyində görə

bilirdi. Nişanlı qızın yeniyetmə olması əsas sərt idi, yaşı on dördü adlamamalı idi. Xalq “on dörd gecəlik ay” deyimini təsadüfi yaratmamışdır.

Bu mənada yetişmiş qızlar artıq evdə hər şeyi yerinə yetirməyi, tikməyi, bişirməyi, yıx-yığış etməyi, silib-süpürməyi, inək sağmağı bacarmalı idilər. Hesab olunurdu ki, toy ya payızın ortalarında, ya da qış girən ərəfədə keçirilməlidir. İnsanlar hər il məhsul yığımından sonra ocaq bayramına hazırlaşdılar. Məhz ocaq ayında el ağsaqqalları gənclərə xoşbəxt həyat üçün xeyir-dua verirdilər.

Qədim zamanlarda Azərbaycanda toy mərasimləri bir neçə mərhələdə baş verirdi. 1.Hazırlıq. 2.Qız arama. 3.Elçilik. 4.Tanışlıq. 5.Nişan.

6.Nikah

7.Toy.

8.Gəlin aparma.

Hər mərhələnin xüsusi adətləri mövcud idi.

Yeni qurulan ailənin gəlini subaylıqla, ata ocağı ilə vidalaşma məclisi keçirirdi. Toya üç gün qalmış rəfiqələri qızın evinə qonaq gəlirdilər. Qədim zamanlarda gəlin köçən qız kəndin əksər xanımlarını, qız-gəlinləri də bir araya toplayırdı. Məclisə qadın müğənni də dəvət edirdilər. Azərbaycanda oxuyan qadınlar çox az idilər. Buna görə də el-oba arasında məlahətli səsi ilə seçilən xanımlar böyük hörmətə malik olurdular. Müğənni deyib-güləndən sonra yangılı bir mahnı oxuyurdu, qızın ata ocağını tərk etməsinə toxunurdu. Qız ağlamağa başlayırdı. Beləliklə, qayğısız yeniyetməlik çağları ilə, valideyn yuvası ilə vidalaşmaq göz yaşları ilə yekunlaşırdı. Deyirlər, qız mütləq ağlamalı idi. İnamə görə, əks halda onu bədbəxt bir evlilik gözləyirdi.

Azərbaycandakı toy mərasimi şən, təntənəli şəraitdə keçirdi. Mərasimin baş tutduğu meydanın girişində anası oğlunun və təzə gəlinin üstünə yulaf və darı, bəy isə nişanlısının başına xırda pul səpirdi. Bu adət gələcək ailənin zənginləşməsinə zəmanət verirdi.

Toya cavandan qocaya hamı dəvət olunurdu, hətta eşidən, bilən yad adamlar da gəlirdi.

Toy üçün hədiyyə vermək adət var idi. Qədim oğuz ənənələrinə görə, yeni evlənənlərə at, yəhər, qılınc, ox, kaman, gözəl saçaqı ağ dəsmallar, köynək, toxunma corab, papaq, kələğayı, bəzək əşyaları, şirniyyatlar bağışlayırdılar. Qədim adətə görə, qızın başının üstündə üç dəfə fırladıqdan sonra oğlana qamçı verirdilər ki, evdə söz sahibinin kim olduğu bilinsin, gəlin yerinin harada olduğunu unutmasın.

Hədiyyələr təkcə evlənən gənclərə deyil, həm də onların valideynlərinə də verildirdi.

Gəlin niyə ağ paltar geyinirdi? Oğuzlar ağ rəngi bakirəliyin rəmzi kimi götürür, qızın məsumluğunun və mənəvi saflığının göstəricisi hesab edirdilər.

Qız günah işlətməmişdisə, ağ paltar geyinməyə haqqı yox idi. Bakirəliyin toydan qabaq itirilməsi namussuzluq sayılırdı və cəzalandırılırdı. Azərbaycan türklərində bakirəliyi sübuta yetəndən sonra qıza ər evində yeni ocağı qalamağa icazə verilirdi.

Maraqlıdır ki, slavyanlarda da toyun ikinci günü qızın bakirəliyini nümayiş etdirəm mərasim keçirirdilər: Belə ki, bəylə gəlin üçün ya tövlədə, ya samanlıqda, ya da hamamda xüsusi taxt düzəldirdilər. Onlar orada gecələyəndən sonra kəndin əhalisi gəlib qızın bakirəliyini təsdiqləyən köynəyə baxırdılar. "На второй свадебный день, молодые уходили в заранее подготовленное родственниками для них ложе, которое могло быть в хлеву, на сеновале или в бане. Потом любой мог прийти туда и посмотреть рубаху невесты, доказывающую ее невинность". Вот так и проходили свадьбы на Руси¹.

Azərbaycanın bir çox bölgələrində olduğu kimi, Şəki qəzasında da qohumların biri-birinə qız verib-alması çox qədim adətlərdən biri hesab edilirdi. Qədim zamanlarda Şəki mühitində oğlanın qızı və qızın oğlanı görməsi ancaq biri-birisinin evinə gediş-gəlişi olan qohumlara mümkün idi. Yad qızları görmək evlənmək istəyən oğlan üçün çox çətin idi.

Qohum-qardaşlar arasında əmi qızını əmi oğluna vermək ən əski adətlərdən biri idi. Belə danışrlar ki, əmi qızı ilə əmi oğlunun kəbinini göydə məlakələr kəsib. Çox vaxt iki qardaş biri-birisi ilə əhd edərdi ki, qızın olsa oğluma alacağam, ya da qızım olsa, oğluna verəcəyəm. Uşaqlar hələ balaca ikən onları biri-birisinə nişanlayırdılar.

Yad yerdən qız almaq istəyənlər gərək şəhərin hər yerindən soraqlaşaydılar ki, kimin yetişmiş qızı var... Elə ki öyrənib bilirdilər, oğlan tərəf xəbərsiz-ətərsiz, saymazyana şəkildə oraya bir nəfər arvad xeylağını "kəşfiyyata" göndərirdi ki, gedib qızı görsün, bəyənsə him-cimlə ona müştəri olduğunu bildirsün. Belə ki, o arvad bir bəhanə ilə özünü qız olan həyəətə soxurdu. Min hiylə ilə yanına şağırtırıb evin yeniyetmə qızlarına müştəri gözü ilə baxırdı... Qızları danışdırardı, söylətdirirdi... Qızın boy-buxununa, əl-ayağına, saçına zənn salıb bəyənidisə, oğlan evinə qayıdıb muştuluq alırdı, gördüyündən, eşidib bildiyindən şad xəbərlər gətirərdi.

Adətən, yetişmiş qızı olan bir ailənin həyətinə bir bəhanə ilə "nabələd" arvadın soxulması hamıda şübhə yaratsa da, üz-göz türşutməzdilər. Arvadın elçi sifəti ilə gəldiyini o dəqiqə başa düşərdilər. Buna görə qız həyəətə girən "nabələd" arvaddan qaçıb yaşınardı.

Qayda belə idi: qapıdan içəri girən hər hansı bir "nabələd" arvada hörmət edərdilər. Qarşısına süfrə salırdılar. Əl altından xəlvətdə qızın əl-üzünü yuduzdurub təzə paltarlarını geyindirərdilər. Sonra padnosa çay, mürəbbə qoyub "kəşfiyyata" gələn arvadın yanına göndərərdilər.

Qız da bəhanə ilə "nabələd arvad" olan otağa bir neçə dəfə girib-çıxardı ki, qonaq keyfi istədiyi qədər ona baxsın. Bəlkə bəyənər, qızın bəxti açılar, ərə gedər...

Maraqlıdır ki, Quba- Dərbənd bölgəsində də 1900-cu ildə öz oğlanları üçün yad ailələrdən qız almaq istəyən ata-analar əvvəlcə bu barədə öz

¹ <https://dailyhoro.ru/article/svadebnyie-obryadyi-i-traditsii-na-rusi/>

aralarında məsləhətləşər və gələcək gəlinlərinin əsli-nəcabətini – yerini, kökünü götür-qoy edər və qonşu, aralıq qadınları (onlara el arasında “dəllallar” deyirdilər) vasitəsilə qız axtartdırardılar.

Oğlan evinin sərəncamından istifadə edən dəllallar istədikləri qızları oğlana calaya bilirdilər. Olmazın təriflərlə oğlanı qıza, qızı oğlana xarakterizə edirdilər:

«Filankəsin qızı nə qız? Hər barmağı bir hünər, hər kipriyi bir naxış (nəqş), səliqəli, sərəncamlı, təmiz-təmizkar, hünərli-kirdarlı, başı aşağı, əli unlu, şirəli-şəfrəli, ələyən, yuğuran, yapan, çıxardan...

-Ev-eşikləri nə cürdür?

-Ev nə ev? Balaqlı pərdələr, uzun xalçalar, dəstgah-cəlal...

Oğlanla qız qohum olduğu təqdirdə çox vaxt bir-birinə anadangəlmə göbəkkəsmə adaxlı olarlardı.

Göbəkkəsmə adaxlılıq ancaq və ancaq oğlan qızdan iki-üç il gec dünyaya gələndə hər iki tərəfin razılığı ilə dəllal tərəfindən icra olunurdu, yəni oğlanın adı tutulub göbək kəsilərdi.

Oğlunu evləndirmək fikrində olan bir şəxs məsələni arvadına açıqda belə deyərdi:

-Ay arvad, gəlsənə bizim gedəni baş-göz eləyək.

Arvadı cavabında:

-Çox gözəl. Mən də bu barədə fikirləşmişəm, kişi. Gəl, ən əvvəl, qohum gümələtimizi (qom-əlat) çağırıb məsləhətləşək.

Kişi razılıq verdikdə səhəri məsləhət üçün oğlanın dayısını, əmisini, xalasını, bibisini və başqa yaxın qohumlarını çağırardılar. Çağırılan adamlar cümə axşamı toplaşırdılar.

Məsləhət gecəsi oğlan atası sözə başlayıb deyirdi:

-Ay filankəs, sən ki danqı-danqısan (çox çay içən adama deyilir), niyə çayını içmirsən, yoxsa məclis səni tutub? Ay gədə, Xabayil, al dəftər-kitabını, keç yan otağa.

Qonaqlara:

-Bilirsiz, sizi çağırmaqdan məqsədimiz nədir?

-Buyursoz, bilərik.

-O günlər olsun sizinkilərə də olsun. İstəyirəm bir balaca xeyir iş başlayım.

Qonaqlar yerbə-yerdən:

-Pəh, pəh, pəh! Çox gözəl, əcəb eləyirsən, elə bil hacı Məkkəni ziyarət etdin.

-Neyləyim, a kişilər! Bir ayağım evdə, bir ayağım gordadı. Qoy din borcumu başımdan rədd eləyim...

Arvadı işə qarışmaq istəyəndə kişi bağırır:

-Arvad, sən bir kəs. A kişilər, mənim fikrimdə filankəsin qızıdır, əslinəcabəti yaxşı yerdəndir, amma bu arvad məlun məni yoldan çıxarır. Deyir nə bilimm...

Arvadı onun sözünü kəsir:

-Mənim təklifim hər zaman sənə yaman gəlir. Bilmirəm, daşım niyə ağır olub düşüb başına, altından çıxıb bilmirsən.

- A Şirincan, qoy görək, davanız elə indiyə qalmışdı?

-Niyə axı, o əsilliyin, varlılığın axtarırsa mənə də qocalan vaxtımda qabağında işlək, səliqəli gəlin arayıram? Bəsdir daha bu qədər xanənişin olub bunun xarabasında cavan ömrümü çürütdüm.

-Qurtarın siz Allah, oğlana kim qismətdir onu da alacaq. Bu iş nə sənirlədir, nə də atası ilə.

-Yaxşı, bir deyin görək qızı oğlan görüb, yoxsa dəryada balıq sövdəsidir.

Anası deyir:

-Allah eləməsin görməyə, mənim uşaqlarım türbət kimi uşaqlardır, dinindən-dunundan dönən deyillər.

Nəhayət, arvadın atılıb düşməsinə baxmayaraq yenə də kişinin təklifi üstün gəlir. Qonaqlar da bir qədər ara söhbətindən sonra durub gedərdilər.

Cümə axşamı oğlanın atası axundu görüb deyir:

-Axund, səlamulələykum. Bağışlayın sizə bir zəhmət verəcəyəm.

-Buyurunuz, xeyir olsun?

-Elə xeyir işdir, istəyirəm nökrini baş-göz edəm, çox təvəqqi edirəm ki, mənə bir istixara edəsiz.

Axund təsbehini iki əli ilə çevirib nə isə oxurur, üzünü turşudub deyir:

-...Saat xoş deyil, qəmər əqrəbdədir. Sabah cəməət namazında fərq olanda məni görərsiz...

Axund istixarə edəndən sonra bəzi vaxt oğlan tərəfindən vəkil edilib qız evinə elçiliyə göndərilirdi.

Birinci gün qız atasını axund yalnız görüb mətləbi andırırdı, razılığını alardı və üç-dörd gündən sonra «hə-yox» üçün bir-iki ağsaqqalla bərabər qız evinə gedərdi...

Bu təsvirlər göstərir ki, Quba bölgəsində evliliyə daha ciddi yanaşırdılar, nəslin bütün üzvlərinin iştirakı ilə yeni qurulacaq ocağın təməlinin düzgün qoyulmasına can atırdılar.

Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, Şəki bölgəsində elçilik zamanı qızı qərribə sınaqlardan keçirirdilər. Belə ki, ...aradüzldənin oğlan evinə gətirdiyi məlumat əlverişli olanda, yəni qızın atası, anası, qardaşı, əmisi camaat arasında nüfuzlu adamlar idisə və qızına güclü cehiz düzəltməyə bəhanəsi

var idisə, o zaman oğlanın anası və bacısı oraya rəsmi surətdə elçi gedərdi. Urəklərini qızın anasının yanında açardılar.

Qızın guya heç bir şeydən xəbəri yoxmuş, gələnlərə qulluq etmək tərqi ilə bir neçə dəfə otağa girib çıxardı. Qayda belə idi. Gələn arvadlar saymazyanə qızdan bir şey soruşurlar. Qız da onlara səlis dildə cavab verirdi. Belə hallarda qız çox zaman özünü bilməməzliyə qoyurdu ki, guya onların elçi gəldiyindən xəbəri yoxdur.

Elçilər qızı bir neçə dəfə bəhanə ilə danışdırardılar ki, görsünlər dillidilavərdi, yoxsa... Bəlkə qız kardır, bəlkə laldır... yaxud danışanda kəkələyir...

Qız gələn arvadların elçi düşən oğlanın anası, bacısı olduğunu bilirdi ə onlara artıq dərəcədə hörmət eləyərdi.

Mütləq elçi ilə qız anası arasında "aldım-verdim" sözü açılırdı. Ortaqlıqda bir balaca razılıq görünən kimi oğlan tərəfinin adamları qıza bir bəlgə verirdilər. İki ailənin qudalığı baş tutanda qız evi oğlan evindən gələn elçilərə deyirdi ki, filan gün nişan gətirə bilərsiniz.

Yox əgər qudalıq baş tutmurdusa, o zaman qız anası bəlgini götürməyib elçilərə xəbər verirdi ki, biz öz başımıza söz verə bilmərik. Kişimiz ilə gənəşib cavab verərik.

Bu danışqlara şəxsən nə oğlan, nə də qız qarışardı. Qız ancaq xəlvətcə qarı dalından pusurdu. Qız tanımadıqları, bilmədikləri adam üçün istəniləndə bu sözləri deyərdilər:

Kisə tikdim dolmadı,
Suya saldım, solmadı.
Elçi, dilin qurusun,
Özüm sevən olmadı.

Anasının dalınca da bu sözləri deyərdilər:

Qızıl gülü dərsələr,
Məcməyiyə sərsələr,
İki istəkli yarı
Bir-birinə versələr.

Ondan sonra qız ağlayıb, sızlayıb belə deyərdi:

Əzizim gül haraylar,
Hər həftələr, hər aylar.
Başım gəllad əlində,

Diim səni haraylar.

Adət belə idi ki, elçi gələnələr qızı bir neçə dəfə imtahan eləyirdilər. Görərdin ki, yerə ipəkdən bir örpək səriblər. Qız da gərək o örpəyin üstündən bir neçə dəfə keçəydi. Əgər örpər qızın ayağının altında qırışsaydı, o qızı almazdılar... Nə var, nə var... Qızın dabanı çatdaqdır ki, örpək qızın ayağının altında qırışır... Ya da ki qızın qabağına ləyən, aftafa, dəsmal qoyub buyurardılar ki, "bunları əlinə götür, gəl əlimizə su tök".

Qız gərək sağ əli ilə aftafanın qulpundan tutmayıb, boğazından yapışa idi. Dəsmalı da sağ qolunun üstünə salardı və sonra sol əlində ləyən olduğu halda sol dizini yerə qoyub sağ dizini bükəydi. Bunu bilməyən qızı da almazdılar. Deyərdilər ki, qızın mərifəti yoxdur.

Bəzən də görərdin ki, elçilər evin içinə xəlvətcə bir neçə cür şey atdılar. Sonra qızı o biri otaqdan səsləyirdilər.

Əgər qız içəri girdiyi zaman yerə atılmış şeylərin üstündən adlayıb keçsəydi, o qıza da "tərbiyəsiz" deyərdilər. Qız içəri girən zaman yerə atılan şeyləri yığa-yığa gəlsəydi, o qızı bəyənərdilər, hətta çox vhallarda elə olardı ki, qızı oturub onun dizi üstə baş qoyardılar, saclarına baxdırardılar. Saca baxmaq qabiliyyəti olmayan qıza müştəri almazdılar.

Elçilər qız anasına deyərdilər ki, "Sənin qızın bizdə yalnız evin yiyəsi olacaqdır. Gərək o tək canına evin ağır işini bacara..."

Anası qızı haqqında deyərdi: "Evin bir qalaq paltarını yuyur, bir pudunun xamırını özü yoğurub-yapır, samovarı, ləyəni gümüş kimi silib açır. Evləri, eyvanı, təndirxananı şirələyir, silib-süpürür, yırtıqları yamayır, qazan qırağını açır. Başınızı nə ağradım ha. Bu evin cəmi işlərini tək canına görür. Yzü yola, başı aşağı, halal heyvan kimi bir şeydir".

Şəkiddə keçən əsrin əvvəllərində anaların dilindən qızların tərifi belə olurdu.

Quba-Dərbənd bölgəsində də elçilik maraqlı keçirdi. Çox vaxt oğlanın xalası, bibisi və başqa yaxın qohumları gedərdilər. Qız evində «hə-yox» cavabını birinci günü vermədikləri üçün elçilər üç-dörd gündən sonra bir də qız evinə getməyə məcbur olardılar.

Qızı oğlana verməyə razılıq alınandan sonra oğlan evindən qız evinə xəbər göndərilərdi ki, bəs hazır olun filan günü sizə iqrara gələcəyik.

İqrara gündüz qadınlar, gecə isə kişilər gedərdilər.

İqrara oğlanın anasından başqa ən yaxın qohumları: xalası, bibisi, böyük bacısı, dayısı arvadı və başqaları gedərdilər.

Qız evində oğlanın bacısı söz açıb deyərdi:

Biz gəlmişik iqrara

Nə almı siz qərara?

Cavabında qızın xalası, yaxud bibisi ertədən öz aralarında qərara aldıkları toy xərcini (yol pulunu) istərdilər: 100 manat pul, 10 put düyü, 3 put şəkər (qənd), 1 put qənnatı, hər put düyüyə 5 girvənkə yağ, yarım put ət, onun süqanı, ədəvası, abqurası, şabalıdı (2 put yarım), bir araba odun, 500 manat da qızıl pulla kəbin pulu istəyərtilər.

O günün gecəsi isə iqrara hər iki tərəfin çağırılmış kişiləri toplanardılar ki, bunlar da gündüzdəki iqrarı tələb edərdilər.

İqrarda aş yeyib çay içərdilər və sonra hər kəs “Allah mübarək eləsin”, “qoşa qarısınılar” deyərək evinə dağılardı.

İqrardan bir-iki həftə sonra oğlan evi qız evinə adam göndərər, bazar günü “nişan” gətirəcəklərini qabaqcadan bildirərdilər.

İyirminci əsrin əvvəllərinə aid Quba-Dərbənd toylarında ən maraqlı ayinlərdən biri də Şiləplov hazırlanmasıdır. Belə ki, uç gün davam edən toyun ikinci günü qız evində beş-altı put düyünün aşı bişirilib, qadın toyu olardı. Xörəkdən qabaq gəlinin bibisi, xalası, dayısı arvadı və əmisi arvadı toyxananın ortasında oturardılar və qabaqlarına bir yaylıq sərib üstünə bir giləbdən qoyaraq pul yığardılar.

Ən əvvəl qızın qohumları və sonra başqaları toy üçün gətirdikləri pulları yaylığa atardılar. Pul yığan qadın isə pulu sayıb:

-“Flankəs otuz manat evi abadan, oğlunda, qızında qaytaraq” - deyərək xeyir-dua edərdi.

Pul yığıldıqca bir nəfər məktəbli qız siyahı tutardı.

Pul yığılıb qurtarandan sonra onun məbləği elan edilərdi, aş çəkilərdi. Xörəkdən sonra toy yığması dağılardı.

Şiləplov gecəsi oğlan evindən qız evinə xına gətirilərdi. Xınanı və gəlinin batınqalarını bir məcməyə qoyub, qırmızı al iplə bağlayardılar.

Xınanı kişilər əllərində gətirərdilər. Qadınlar qarmon çala-çala kişilərdən əvvəl gedərdilər.

Gəlinin qapısına çatdıqda başlardılar çalıb oxumağa:

Quda, gəlmişik sizə,
Hörmət eyləyin bizə,
Bu gecə qız sizdədir,
Sabah aparıq bizə.

Qız adamları da (qadınlar) onların qabağına çıxıb belə cavab verərdilər:

Xoş gəlmisiz siz bizə,
Əmanətdir qız sizə,
Çıxartmayın məclisə,

Tez gətirərsiz gözə.

Bu deyişmədən sonra xınaları alıb oynamağa başlayardılar. Həyətdə oynayandan sonra girərdilər otağa. Qız yengəsi gəlini geyindirib duvarı qoyardı, gəlinin üzünə də duvaq çəkərdilər.

Qavalçı qadın gəlinə belə tərif deyərdi:

Qurban olum səni doğan anaya,
Səni doğub məni saldı bələya.
Qurban olum qardaşının tağına,
Uylənəydim gah sağına, gah soluna.

Qavalçı oxuduqca oradakı qadınlar gəlinin başına şirni və pul atıb şabaş verərdilər. Yenə də qavalçı maraqla oxuyardı:

Qaysını atdım taxçaya,
Cingildəyə, cingildəyə,
Oynasın oğlan bacısı
Dingildəyə, dingildəyə.

Bu arada oğlanın bacısı oynayır və gəlinin ovcuna bir yumru xına qoyaraq onun ovcundan 10 manat “ovuc içi” alar və deyərdi: “Evin abad olsun, on qızıl ver”.

Nəhayət, qonaqlar dağılışırdılar.

Qızın yanında ancaq yaxın rəfiqələri qalardı.

Xınayaxdıdan sonra oğlan evinə qayıdan qadınlar “gəlin gələn” günü tədarükünə görərdilər.

Səhərə kimi şabalıd, turp arıdardılar. Gəlinin yanında qalanlar isə onun əl-ayağına xına yaxıb qarmon çala-çala oxuyardılar:

Təxtin mübarək gəlin,
Bəxtin mübarək gəlin,
Ağ əllərə əlvən xına,
Yaxdın, mübarək, gəlin.

Toyun üçüncü günü oğlan evində on pud düyünün aşını bişirib, gələnləri qonaq edərdilər.

Gəlin gətirməzdən əvvəl oğlanın dayısı, dayısı oğlu və yaxud əmisi oğlu onun belini “bismillahi-rəhmani-rəhim” - deyib bağla bağlayardı. Atası isə qızın başına əl çəkərdi.

Gəlini faytondan düşürüb bəyin otağına apardıqda oğlanın anası onun ayağı altına bir parça dən (ərsin) və quzu dərisi atardı ki, bu da gəlinin oğlan evində daimiliyinə, yaşamağına və qayınatagildə quzu kimi itaətpərvər (sözdən çıxmayan) olmasına işarə idi.

Bəzi vaxt gəlini oğlan evinə saldıqda bəy küçə qapısının (darvazanın) üstünə çıxard ki, gəlin onun ayağının altından keçsin. Bununla güman edərdilər ki, kişinin hökmü arvadın üstündə daim üstün olacaq.

ƏDƏBİYYAT

1. Aslanov E. Azərbaycan toyu. Bakı, Tutu, 2003.
2. Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı, Yazıçı, 1988.
3. Dənziyeva K. Azərbaycan dilində toy mərasimi leksikası (Lənkəran bölgəsinin materialları əsasında). Bakı, 2012.
4. <https://dailyhoro.ru/article/svadebnyie-obryadyi-i-traditsii-na-rusi/>

